

БІЛЯ ВИТОКІВ СУЧАСНОГО ЛІБЕРАЛІЗМУ: ІДЕЇ Ж. КАЛЬВІНА І ДЖ. ЛОККА ПРО ЦИВІЛЬНЕ ПРАВЛІННЯ ТА СВОБОДУ СОВІСТІ

Визначення теоретичних джерел сучасного лібералізму вказує на його протестантські підстави, які були осмислені в англійській філософії XVIII ст. у вигляді вчення про фундаментальні права людини. Зіставлення соціально-політичних поглядів Ж. Кальвіна і Дж. Локка в цьому контексті приводить до висновку про вирішальний вплив християнства на формування фундаментальних уявлень про компетенції держави, права людини і моральні цінності в демократичному суспільстві.

Ключові слова: протестантизм, віротерпимість, демократія, свобода совісті, державна влада.

Спроба поставити в один ряд імена Ж. Кальвіна і Дж. Локка, авторів, що заклали основи сучасного розуміння лібералізму, може викликати певні заперечення, оскільки вони належать до різних історичних епох, працювали в різних дисциплінах, займали принципово різні соціальні позиції. Але тим не менше саме богословські ідеї Ж. Кальвіна і соціально-філософська концепція Дж. Локка стали підставою для самовизначення західної демократії в концептуальних формах класичного лібералізму.

Вплив Ж. Кальвіна на західноєвропейську і північноамериканську думку періоду XVI – XVII ст. важко переоцінити, проте вести мову про вплив богослов'я Ж. Кальвіна на становлення концепції ліберальної демократії можна тільки опосередковано. Вплив Дж. Локка можна простежити більш безпосередньо, оскільки його погляди на природу держави як форму легітимації моральності, що притаманна людині в природному стані, а особливо його уявлення про свободу совісті як невід'ємне і фундаментальне право людини лягли в основу головних документів, які ознаменували собою початок державності США – Декларації про незалежність і Конституції США.

Таким чином, зіставлення поглядів Ж. Кальвіна про цивільне правління і Дж. Локка про свободу совісті є доречним і обіцяє бути плідним у контексті проблеми визначення теоретичних джерел сучасного лібералізму. Порівняльний аналіз такого роду не здійснювався у вітчизняній науці. Як правило, Ж. Кальвіна зіставляють з іншими діячами Реформації – М. Лютером і У. Цвінглі, а творчість Дж. Локка, насамперед його теорія суспільного договору, традиційно розглядається порівняно з іншими теоріями суспільного договору XVI – XVII ст. – Т. Гоббса і Ж.-Ж. Руссо. Найчастіше імена Ж. Кальвіна і Дж. Локка згадуються як певні віхи розвитку уявлень про державу і суспільство епохи Реформації і Нового часу. Проте порівняння поглядів Ж. Кальвіна і Дж. Локка дозволить представити західну демократію у вигляді моделі, яка базується на певних уявленнях, що є похідними від теологічних дебатів епохи Реформації та теоретичних уявлень про фундаментальні права людини, що були сформовані в епоху Нового часу і Просвітництва.

Творчість Ж. Кальвіна була предметом розгляду багатьох дослідників. У даній статті використовувалися ряд оглядових робіт з історії та богослов'я кальвінізму і Реформації В.В. Ключкової [1], А. Маграта [2], Х.Г. Мітера [3], Б. Порозовської [4], С.Д. Сказкіна [5] та ін. Для визначення контексту творчості Дж. Локка і його основних аргументів щодо релігії та політичної філософії були використані роботи Г.А. Зайченко [6], К.Л. Косаревої [7], І.С. Нарського [8], Л. Ханга [9] та ін. Як першоджерела використані, власне, «Настанови в християнській вірі» Ж. Кальвіна [10] і «Досвід про віротерпимість» та «Послання про віротерпимість» Дж. Локка [11].

Ідею про кальвіністські джерела лібералізму стосовно філософії Дж. Локка досить ясно і послідовно висловив Б. Рассел у своїй «Історії філософії»: «Ранній лібералізм був породженням Англії і Голландії і мав деякі яскраво виражені характерні риси. Він відстоював релігійну терпимість, за своїм характером був протестантським, але швидше віротерпимим, ніж фанатичним, і ставився до релігійних воєн як до дурості» [12, с. 708]. Ранній лібералізм, на думку Б. Рассела, був індивідуалістичним в інтелектуальних та економічних питаннях, але не схильним до емоційних або етичних тверджень. І «ця форма лібералізму панувала в Англії в XVIII ст., її поділяли творці американської конституції і французькі енциклопедисти» [12, с. 711]. Згідно з Б. Расселом, «перше вичерпне викладення філософії лібералізму можна знайти у Локка – найбільш впливового, але у жодному разі не найбільш глибокого з нових філософів» [12, с. 712].

Швейцарського теолога Ж. Кальвіна можна вважати одним з видатних теоретиків республіканізму. І хоча ранній кальвінізм відрізнявся певною нетерпимістю по відношенню до своїх ідейно-політичних супротивників, вплив кальвіністського богослов'я на становлення ідеї республіканізму у західній думці в цілому можна охарактеризувати як позитивний.

Одна з основних особливостей ставлення до творчості Ж. Кальвіна в російській та українській соціально-філософській та історичній думці пов'язана з певними стереотипами в оцінці Ж. Кальвіна як одного з теоретиків протестантизму і разом з тим лідера женецької протестантської громади. Зокрема, при характеристиці Ж. Кальвіна як керівника женецької громади загальноживаним стало посилення на його жорстокість, авторитаризм, нетерпимість до інакомислення, практику залякування городян та ін. Найбільш послідовно вони виражені в нарисі Б. Порозовської «Жан Кальвін. Його життя і реформаторська діяльність»: «Багаті і бідні, чоловіки і жінки повинні були за першою вимогою з'явитися перед грізним трибуналом і за найменше вільне слово, що ненавмисно зірвалося, за недоречну посмішку під час проповіді, за занадто нарядний костюм, за завиті волосся вислуховували гнівні догани, виставлялися біля ганебного стовпа, піддавалися церковному відлученню, штрафам, тюремному ув'язненню. Усяка образа божественного імені вважалася злочином, який карається владою. Під цю категорію можна було підвести все, що завгодно ...» [4, с. 231]. І як доказ «нетерпимості» кальвіністської громади, як правило, наводиться епізод з полемікою Сервета проти Ж. Кальвіна з подальшою стратою Сервета за його переконання.

При цьому істориками Реформації упускається з виду той факт, що Ж.-Ж. Руссо у своїх «Роздумах про походження та основи нерівності між людьми», які він присвятив Женецькій республіці, стверджує, що Женецька республіка є одним з гідних прикладів втілення свободи і морального здоров'я: «Чим більше розміркую я про ваше політичне та громадянське становище, тим менше можу я собі уявити, що може бути в природі кращий стан справ людських... Ви не настільки багаті, щоб знесилити від зніженості і загубити в суєтних насолодах смак до справжнього щастя і справжніх чеснот і не настільки бідні, щоб потребувати допомоги ззовні, щоб заповнити те, чого не забезпечує вам ваш старанний труд. І вам майже нічого не варто зберігати цю дорогоцінну свободу, яку у великих націй підтримують лише за допомогою непомірних податків. Нехай же існує вічно, на щастя своїм громадянам і в приклад народам, Республіка ця, що настільки мудро і настільки щасливо влаштована» [13, с. 35].

І в цьому контексті слід згадати позицію західного історика Реформації А. Маграта, який наводить слова Ш. Монтеск'є про Женецьку XVI ст. як «ідеальну республіку», яка могла б служити зразком для Франції XVIII ст. Згідно з А. Магратом, «кальвіністська Женецька стала ідеалом, який заволодів уявою передреволюційної Франції. Можливо,

французьку революцію 1789 р. можна розглядати як остаточний підсумок женецької Реформації 1535» [2, с. 279]. У цілому А. Маграт висловлює згоду з тезою про те, що правління Ж. Кальвіна в Женеві не можна вважати диктаторським.

Ідеям громадянського правління присвячені гл. XIX «Про свободу християнина» третьої книги і гл. XX «Про громадянське управління» четвертої книги «Настанов в християнській вірі». Цікаво, що глава «Про громадянське правління» завершує собою фундаментальну працю Ж. Кальвіна, показуючи тим самим, що на цих загальних міркуваннях про ставлення християнської церкви до цивільного уряду закінчується власне богослов'я і починається теорія політики і державної влади, яка, відповідно до кальвінізму, розроблялася І. Альтузієм і Дж. Ноксом, активними учасниками реформаційного життя XVI – XVII ст.

Ведучи мову про громадянське правління, Ж. Кальвін закликає уникати крайнощів у розумінні свободи людини і спільноти. Нічим не обмежене всевладдя народу нічим не краще всевладдя однієї людини, охлократія, влада натовпу, нічим не краще тиранії. З біблійних позицій Ж. Кальвін однозначно спростовує ідеї відмови від державної влади.

У цьому аспекті Ж. Кальвін виступає проти ідеології радикальної Реформації, анабаптистських уявлень про несумісність християнської віри з можливістю участі в політичному житті і здійсненні функцій правосуддя в суспільстві. Світська влада розглядається ним як певне покликання, що покладене Богом на людину з метою здійснення нею певних завдань, що відповідають Божественному провидінню. І на християн покладається обов'язок підтримувати і почитати цю владу, навіть якщо за певними критеріями вона не відповідає основним вимогам християнської моралі, як і юдейська громада періоду вавилонського і перського полону підкорилася владі і почитала її, хоча з релігійної точки зору вона була язичницькою, забезпечуючи лише допустимий мінімум релігійної свободи для спільноти іудеїв.

На думку Ж. Кальвіна, модель організації церкви відповідає моделі організації суспільства і держави. Подібні риси, які їх об'єднують, полягають у тому, що вища влада в церкві, як і вища державна влада, повинна мати схвалення від народу. При цьому у Ж. Кальвіна мова не йде про пряму або виборну демократію, бо в даному випадку не уникнути маніпуляцій думкою народу, в результаті чого до влади приходять честолюбці, які піклуються тільки про власне благо, а не про користь суспільства. Ситуацію, що пов'язана з подібними маніпуляціями в олігархічних містах-державах Італії кін. XV – першої пол. XVI ст., описав Н. Макіавеллі. Для підтвердження цього положення Ж. Кальвін спирається на практику обрання та затвердження єпископів у Стародавній церкві: єпископ обирався, виходячи з його моральних і організаторських якостей зборами служителів церкви, але повинен був мати обов'язкове схвалення народу. Що стосується світської влади, то тут Ж. Кальвін допускав можливість широкого використання влади, навіть якщо це не відповідає критеріям християнської моралі і заслуговує осуду: «У нечесливій і негідній людині, що володіє державною владою, тим не менш укладені ті ж гідність і та ж влада, які словом Бога даються слугам його праведності. Тому в тому, що стосується покори, піддані повинні надавати дурному правителю таке шанування, яке надавали б доброму царю, якби такого мали» [10, с. 490]. Іншими словами, підкоряючись новозавітним максимам про необхідність покори вищій владі, Ж. Кальвін, хоча і визнавав, що той чи інший тип влади є аморальним і несправедливим, як, наприклад, королівська влада в сучасній йому Франції, яка переслідувала гугенотів, таки говорив про необхідність підкоритися цій владі.

На відміну від духовної влади, яка повинна утримувати та зберігати чистоту вчення і християнської моралі, цивільна влада має певне право на помилку, і навіть якщо вона не відповідає християнським критеріям справедливості, вона все одно залишається легі-

тимною, подібно до того як християни перших століть залишалися вірними громадянами Римської імперії, яка переслідувала їх за релігійні переконання. Однак з цілого ряду зауважень і порівнянь, що приводяться Ж. Кальвіном, можна зробити висновок про те, що він надавав перевагу ідеї республіки перед монархією, як, наприклад, в наступному: «Але ті, хто з метою виправдати нинішнє папство посилається на епоху Лева і св. Григорія, зовсім не мають ні сорому ні совісті. Вони діють подібно тому, як якби хто-небудь, доводячи законність монархії імператорів, вихваляв древній стан Римської республіки, тобто запозичив похвали свободі для прикраси тиранії» [10, с. 135]. І тут Ж. Кальвін спирається не на старозавітну ідею теократії, яку він відкидав як таку, тому що вона містить в собі небезпеку зловживань і духовних підмін, зокрема затвердження як загальнообов'язкових норм еретичних представлень, що він ілюстрував прикладами з історії Католицької церкви, а на практику Римської республіки.

Покірність світським властям означає, зокрема, заборону на революційні виступи проти влади. Досвід радикальної Мюнстерської комуни, яка заборонила приватну власність і ввела полігамію, викликав досить різку критику з боку Ж. Кальвіна і прихильників більш помірної магістерської Реформації. При цьому Ж. Кальвіном стверджується як невід'ємне право для членів суспільства виступати проти підпорядкування помилковим з християнської точки зору доктринам і принципам. Здається парадоксальним, яким чином кальвінізм, який забороняє революції, став потужним ідеологічним стимулом для перших буржуазних революцій. Однак тут немає протиріччя, тому що заперечення легітимності монархічних режимів відбувалося за допомогою обґрунтування їх «ідолопоклонського» характеру, оскільки вони користувалися підтримкою Католицької церкви і самі активно підтримували католицизм, який для послідовників вчення Ж. Кальвіна асоціювався з відступництвом від християнської віри. Приміром, шотландський реформатор, прихильник кальвіністського богослов'я Дж. Нокс, користуючись підтримкою широких соціальних верств, виступав з різкою критикою режиму англійської королеви Марії Стюарт, яку звинувачував в «ідолопоклонстві» і «богохульстві». Схожим чином – за допомогою духовної делегітимації із подальшим військово-політичним протистоянням – діяли лідери Англійської та Нідерландської буржуазних революцій, відповідно, О. Кромвель і Вільгельм I Оранський.

Що стосується Дж. Локка, то він обмежує сферу компетенції державної влади питаннями піклування про загальне благо людей, яке він розуміє переважно як турботу про збереження життя, тілесного здоров'я і власності членів суспільства: «Держава, по-моєму, – це суспільство людей, яке встановлене єдино для збереження та примноження громадянських благ. Цивільними благами я називаю життя, свободу, тілесне здоров'я і відсутність фізичних страждань, володіння зовнішніми речами, такими, як землі, гроші, начиння та ін. Забезпечувати і повністю зберігати як по відношенню до всього народу в цілому, так і кожного громадянина окремо справедливе володіння цими речами, що відносяться до повсякденного життя, є обов'язок цивільного правителя, що спирається на закони, що так само є обов'язковими для всіх» [11, с. 93]. При цьому сфера моралі і спекулятивних думок про питання релігії повинна бути поза компетенцією державної влади.

Згідно із теорією Дж. Локка, релігія є одним з основоположних суспільних інститутів, узи релігії є одними з найсильніших. У цьому положенні Дж. Локк як би передбачає погляди французьких мислителів сер. XIX – поч. XX ст. О. Конта і Е. Дюркгейма на релігію як форму забезпечення соціальної солідарності між членами суспільства.

Виступаючи проти концепції божественного походження влади, Дж. Локк наводить приклади з історії Англії, коли влада монарха була обмежена низкою вимог, зокрема, він вказує на Велику хартію вольностей, яка істотним чином обмежила владу англій-

ського монарха. На думку Дж. Локка, державна влада має певні межі, переступати які вона не має права. Цими межами є фундаментальні права людини, і перш за все, право на свободу совісті. Як зазначає Л. Хант, Дж. Локк та інші просвітителі стверджували, що влада походить не від Бога, а з суспільного договору. Держава при такому підході позбавлялася свого божественного ореолу і надіялася обов'язками перед громадянами [9, с. 125].

Принципам совісті і моралі слід підкорятися насамперед, навіть якщо вони йдуть врозріз з пануючими в суспільстві законами. Наприклад, якщо правитель, стверджує Дж. Локк, накаже слідувати пороку, то обов'язок підданих – не підкорятися цьому наказу. Можна стверджувати, що тут йдеться про духовний суверенітет особистості, який означає необхідність підпорядкування зовнішнім вимогам влади, але проголошує духовну незалежність особистості як її невід'ємне право. В афористичній формі цей принцип висловив І. Кант у своїй невеликій роботі «Відповідь на питання: що таке Просвітництво?»: «Міркуйте скільки завгодно і про що завгодно, але підкоряйтеся» [14, с. 28].

Уряд, відповідно до Дж. Локка, забезпечує координацію між людьми, але він не може розглядатися як посередник між людиною і Богом. І та точка зору, згідно з якою правитель змушує своїх поданих страждати, бажаючи, нібито їх морального очищення, є однозначно помилковою: як можна повірити в те, що правитель дбає про благо душ своїх підданих, якщо він змушує страждати їхні тіла? [11, с. 68].

Кожна людина, згідно з концепцією Дж. Локка, має повну і необмежену свободу думок і совісті, яка містить в собі гідність людини. Свобода совісті означає для людини вільний вибір того, якої думки йому дотримуватися. При цьому посилення на факт народження в певному релігійному середовищі як аргумент необхідності приналежності до певної церкви або релігійної групи Дж. Локк відкидає як некоректний.

Існування конкуренції між релігіями є благом для суспільства в цілому, оскільки, поглинені з'ясуванням стосунків один з одним, вони будуть приділяти мало уваги тому, щоб якимось чином змінити існуючий лад. Тоді як виступ проти всього різноманіття існуючих релігійних груп заради встановлення релігійної уніфікованості призведе до прямо протилежних результатів – згуртування численних релігійних груп перед обличчям спільного ворога і, відповідно, збільшення їх сил і можливостей впливати на соціально-політичне життя.

Можна припустити, що в цьому положенні Дж. Локк виходив з аналізу досвіду Англійської буржуазної революції, коли під керівництвом О. Кромвеля були об'єднані численні протестантські релігійні групи, які були стурбовані прагненням Англійської церкви затвердити догматичну монополію в Англії за прикладом Католицької церкви.

Таким чином, спекулятивна віра повинна бути повністю відокремлена від піклування з боку влади і правителя, крім тих випадків, коли необхідно обмежити діяльність певних релігійних організацій з метою запобігання громадських заворушень. Цікаво, що Дж. Локк виступає проти ігнорування або порушення прихильниками релігійних організацій фундаментальних моральних норм, коли їхня релігія дозволяє їм це робити. Тут Дж. Локк ставить у приклад католиків, які вважають духовну владу Папи римського вище авторитету уряду і вважають, що «мета виправдовує засоби», якщо мова йде про благо католицизму, а також мусульман, які, навіть проживаючи в європейській країні, все одно залишаються підданими іншої держави в духовному сенсі [11, с. 81]. І на цій підставі він пропонує обмежити релігійну терпимість для певних релігійних груп шляхом апеляції до необхідності дотримання певних фундаментальних вимог моралі і громадянського обов'язку. Адже саме віроломство католицької партії Гізів призвело до масової різанини французьких протестантів під час так званої «Варфоломійської ночі» 1572 р., події якої довгий час залишалися в пам'яті широких верств європейського суспільства.

У контексті аргументів Дж. Локка можна висловити деякі міркування про роль релігії в тоталітарних суспільствах, які намагалися або виключити релігію з громадського життя взагалі, або встановити релігійну уніфікованість. Треба сказати, що подібні дії з боку тоталітарних режимів можна розглядати у контексті обмеження або скасування ними самої ідеї свободи совісті як фундаментальної підстави демократичного суспільства. І при цьому результати, до яких вони приходили, були прямо протилежними їх початковим намірам: замість бажаної однаковості, посилювався розкол суспільства за релігійною ознакою, і незважаючи на жорстокі переслідування, релігійні групи ставали все більш нетерпимими в боротьбі проти існуючої влади, виникало так зване «релігійне підпілля», яке найчастіше було єдиною дієвою формою опозиції в умовах тоталітарних суспільств. Більш того, на думку, Дж. Локка релігійна і в цілому спекулятивна однаковість приносить скоріше шкоду, ніж користь розвитку суспільства.

Підсумовуючи, слід зазначити, що погляди Дж. Локка на свободу совісті, які були виражені ним стосовно до проблеми релігійної свободи, отримали своє відображення в Конституції США, де поняття «релігія» зустрічається всього один раз, проте це істотна згадка, в якій, можна сказати, резюмуються вищевикладені міркування: «Не може бути затребуваним будь-яке підтвердження релігійних переконань як умова для заняття будь-якої посади у Сполучених Штатах» (ст. VI). І вже перша поправка до Конституції США стверджує як невід'ємне і фундаментальне право свободу совісті, слова і зібрань: «Конгрес не повинен видавати жодного закону, що відноситься до встановлення будь-якої релігії або забороняє вільне її сповідання, або обмежує свободу слова або друку, або право народу мирно збиратися і звертатися до уряду з петиціями про задоволення скарг». Аналогічним чином ідея свободи совісті виражається в законодавчих актах більшості демократичних країн, а також міжнародних конвенціях і деклараціях.

Таким чином, узагальнюючи систему аргументів Ж. Кальвіна і Дж. Локка, можна констатувати, що демократична модель цивільного правління базується на біблійних принципах покори владі. Найбільш прийнятною формою громадянського правління є народовладдя, яке слід обмежувати як від тиранії, так і від всевладдя натовпу. При цьому компетенцією держави є турбота про суспільне благо, тоді як сфера думок і переконань оголошується вільною від його впливу. Серед фундаментальних підвалин демократії можна виділити ідею свободи совісті як свободу мати і відкрито висловлювати власні переконання, насамперед у сфері релігії. У реалізації права на свободу совісті необхідно враховувати певні обмеження, які пов'язані з загальністю моральних принципів та ідеєю суспільного блага.

ЛІТЕРАТУРА

1. Клочков В.В. Кальвинизм и европейская модернизация XVI – XVIII веков: социально-правовые аспекты / В.В. Клочков // Юристы-правоведы. – 2011. – № 1. – С. 62-66.
2. Маграт А. Богословская мысль Реформации / Маграт А. ; [пер. с англ. В.В. Петлюченко]. – Одесса : ОБШ «Богомыслие», 1994. – 316 с.
3. Митер Х.Г. Основные идеи кальвинизма / Митер Х.Г. ; [пер. с англ., предисл. П. Маршалла]. – М. : Христианский мост, 1995. – 237 с.
4. Порозовская Б.Д. Мартин Лютер. Жан Кальвин. Торквемада. Лойола : биографические очерки / Порозовская Б.Д. – М. : Республика, 1995. – 384 с.
5. История Средних веков : в 2 тт. Т 2 / [под ред. С.Д. Сказкина]. – 2-е изд. – М. : Высшая школа, 1977. – 336 с.
6. Зайченко Г.А. Джон Локк / Зайченко Г.А. – М. : Мысль, 1973. – 206 с. – (Мыслители прошлого).
7. Косарева Л.М. Рождение науки Нового времени из духа культуры / Косарева Л.М. – М. : ИП РАН, 1997. – 360 с.
8. Нарский И.С. Западноевропейская философия XVIII века : [учебное пособие] / Нарский И.С. – М. : Высшая школа, 1973. – 302 с.
9. Hunt L. Inventing human rights: A history / Hunt L. – L. ; N.Y. : W.W. Norton, 2007. – 272 p.

10. Кальвин Ж. Наставления в христианской вере : в 3 тт. Т. 3 / Кальвин Ж. ; [пер. с англ. и фр. Г.В. Вдовиной]. – М. : РГГУ, 1999. – 639 с.
11. Локк Дж. Сочинения : в 3 тт. Т. 3 / Локк Дж. ; [пер. с англ. А.Э. Яврумяна]. – М. : Мысль, 1988. – 668 с. – (Философское наследие).
12. Рассел Б. История западной философии / Рассел Б. ; [пер. с англ., подг. текста В.В. Целищева]. – Изд. 3-е, испр. – Новосибирск : Сиб. унив. изд-во ; Изд-во Новосиб. ун-та, 2001. – 992 с.
13. Руссо Ж.-Ж. Трактаты / Руссо Ж.-Ж. ; [пер. с фр. под ред. А.З. Манфреда]. – М. : Наука, 1969. – 710 с. – (Литературные памятники).
14. Кант И. Сочинения : в 6 тт. Т. 6 / Кант И. ; [пер. с нем. Б.А. Фохта]. – М. : Мысль, 1966. – 743 с. – (Философское наследие).

С.А. Стасенко

У истоков современного либерализма: идеи Ж. Кальвина и Дж. Локка о гражданском правлении и свободе совести

Определение теоретических источников современного либерализма указывает на его протестантские основания, которые были осмыслены в английской философии XVIII в. в виде учения о фундаментальных правах человека. Сопоставление социально-политических взглядов Ж. Кальвина и Дж. Локка в этом контексте приводит к выводу о решающем влиянии христианства на формирование фундаментальных представлений о компетенции государства, правах человека и нравственных ценностей в демократическом обществе.

Ключевые слова: протестантизм, веротерпимость, демократия, свобода совести, государственная власть.

S.A. Stasenko

At the Root of Modern Liberalism: the Ideas of Jean Calvin, and John Locke about Civil Government and Freedom of Conscience

The definition of the theoretical sources of contemporary liberalism points to its Protestant base, which had been thought in the English philosophy of the XVIII century. in the form of the doctrine of fundamental human rights. A comparison of the socio-political views of Jean Calvin, and John Locke, in this context leads to the conclusion about influence of Christianity in the formation of the fundamental concepts of the competence of the state, human rights and moral values in a democratic society.

Keywords: protestantism, religious tolerance, democracy, freedom of conscience, the government.

Стаття надійшла до редакції 04.04.2013.